

mu vlastnictví, liší se obsahem a podmínkami práce, stupněm sociálního zabezpečení, úrovní a zdroji svých osobních příjmů, objemem shromážděného rodinného majetku, orientací ekonomických zájmů a způsobem chování v ekonomické oblasti.“ (4) Jako základní kritéria této struktury používá Leninovy diferenční charakteristiky z definice tříd. Tyto určující znaky považuje Zaslavská za „... plně použitelné nejen k definování tříd, ale i k podrobnějšímu vymezení skupin lišících se sociální pozicí — vnitřtřídních, mezitřídních a mimořádných skupin...“ (5) V tomto kontextu představuje Roškova teorie SPO a DPO výzkumný prostředek použitelný při zkoumání jedné z podstatných dimenzí sociálně třídního postavení. R. Roška formuluje stanovisko k této otázce jednoznačně: „... za podmínky, že se vzdáme zjednodušující představy o společenském pracovním okruhu jako o jediném a výlučném ekonomickém třídotvorném prostoru, pokud funkci třídotvorného prostoru připíšeme i domácímu pracovnímu okruhu“, pak se „... problém sblížení dělníků a inteligence ani v etapě budování rozvinutého socialismu neredukuje na odstraňování rozdílů v obsahu práce. Stále ještě se jedná také o homogenizaci v třídní ekonomické základně jedné i druhé“ (s. 112). Předložený teoretický model (ve své operacionalizované podobě) umožňuje prohloubit analýzu ekonomicko-sociologické struktury a společenských mechanismů jejího utváření pod povrch velkých sociálních skupin do jemného přediava jejich společenských vztahů a činností spjatých se sférou předsocialistických přivlastňovacích forem.

Studie R. Roška (a s jistým předstihem i realizovaný výzkumný projekt studia SPO a DPO) tak v teoretické i v empirické rovině řeší některé otázky, jejichž zodpovězení si klade za úkol ekonomická sociologie v Sovětském svazu. Přínosem pro výsledky práce zúčastněných řešitelských kolektivů by jistě bylo prohloubení mezinárodní spolupráce v této oblasti.

Recenzovanou publikaci mohu doporučit sociologické veřejnosti k hlubšímu studiu pro její aktuálnost, teoretický přínos i řadu inspirací.

Hynek Jeřábek

J. A. Pichňa: Sociologické problémy vynálezovského a zlepšovateľského hnutia v priemyselnom podniku

Bratislava, Práca 1987, 232 s.

V posledních letech sledujeme v knižní sociologické produkci z oboru sociologie průmyslu a podniku větší specializaci tematiky. Jsou vydávány monografie zaměřené k jednotlivým závažným problémům struktury a fungování společenského systému podniku, resp. rozsáhlejších průmyslových komplexů. Jednomu z mimořádně závažných témat je věnována kniha známého slovenského sociologa podniku doc. J. A. Pichňa. Název publikace ani dostatečně nevystihuje šíři problematiky, kterou se autor zabývá. Jde totiž o podrobnou sociologickou analýzu společenských podmínek, souvislostí a společenské role zejména technických novot a inovací. Potřeba důkladnějšího, komplexního a systémového pohledu na tuto problematiku je pocítována již delší dobu a také v Sociologickém časopise jsme na ni upozorňovali konstatováním, že se „sociologie průmyslových systémů postupně zaměří na zpracování sociologické teorie inovací či na doplnění dosavadních inovačních teorií o tento aspekt“. (1)

Poznatky, které Pichňova kniha přináší, mají význam pro sociologickou teorii i pro praxi hospodářského a sociálního řízení. Řešením sociologických otázek inovací autor navazuje na tradiční linii sociologické teoretické práce. V sociologické teorii — marxistické i nemarxistické — byla totiž vždy věnována velká pozornost společenské roli a společenským důsledkům novot (Innovation, Neuerung apod.), ať technických nebo společenských, a jejich konkrétních forem — objevů a vynálezů.

(4) Zaslavskaja, T. I.: *Aktual'nyje problemy ekonomiko-sociologičeskoj teorii*. Izvestija Sibirskogo otdelenija AN SSSR, Serija ekonomiki i prikladnoj sociologii 1987, vyp. 3, s. 5.

(5) Zaslavskaja, T. I.: *Ekonomika cez prizmu sociológie*. Sociológia 1987, č. 5, s. 493.

(1) Sociologický časopis č. 2/1986, s. 105.

V marxistické teorii byly tyto problémy rozpracovávány v souvislosti s analýzou rozhodující společenské úlohy výrobního způsobu a hlavně jeho jádra – výrobních sil, v nemarxistické teorii v souvislosti s hledáním plurality faktorů působících společenskou změnu. Z praktického hlediska je důležité, že J. A. Pichňa dopracovává naše dosavadní parciální technické a ekonomické přístupy k inovacím o jejich sociologický aspekt. Tím vytváří základ pro obecnější přístup k inovacím, který vybízí k respektování všech významných stránek inovačního procesu při jeho konkrétním řízení. V podobě bezprostředně aplikovatelného poznání se Pichňovou publikací dostává do rukou řídících pracovníků, specialistů z výzkumu, vývoje a technické přípravy výroby a rovněž podnikovým sociologům pomůcka, která může ovlivnit dynamizaci vědeckotechnického rozvoje v průmyslových organizacích a přispět k urychlení celkového ekonomického a sociálního rozvoje. Tato potenciální funkce posuzované publikace nabývá neobyčejné aktuálnosti v současnosti, kdy v socialistických podnicích budou – s rozšiřováním prostoru pro rozvíjení samostatných technických, výrobních, ekonomických a komerčních aktivit – hledány dosud neodkryté rezervy růstu.

Pro všechny dřívější publikace J. A. Pichni je příznačná jejich pozoruhodná sociologická kultura. Také v jeho nejnovější práci se tato kultura výrazně projevuje například seriózním hodnocením všech skutečných hodnot, které v daném tematickém okruhu přinesl dosavadní vývoj sociologie. Projevuje se také v tom, že východiskem jeho nových řešení i praktických doporučení je důkladná kategoriální analýza, která – mimo jiné v důsledku významových rozdílností pojmů, daných již jazykovými zvláštnostmi literatur, z nichž autor cituje – byla nesnadná, a proto ani nepředstavuje v této práci poslední slovo. Otázka novot, inovací, objevů, vynálezů apod. souvisí se základním sociologickým problémem společenského pohybu, vývoje, změn a jejich zákonitostí. Autor vykládá speciální pojmy z oblasti inovační teorie především v souvislosti se vzestupným společenským vývojem a s rolí společenské praxe v tomto vývoji. Uvádí, že „společenský vývoj... zahrnuje mnohotvárnost projevů lidské aktivity, jakým je například i aktivita vyjádřená inovačním procesem“ (s. 11). Poznává k tomu, že i když společenský charakter hybných sil společenského vývoje vyrůstá z předchozích a současných společenských vztahů, nelze pomíjet bezprostřední podněty lidského jednání pramenícího z individuálního vědomí jedinců, které „společně se společenským vědomím (proporcionality se často přeskupuje) silně ovlivňuje tvořivé chování a jednání jednotlivců i společenských seskupení (skupin, kolektivů)“ (s. 12).

Obecné teoretické východisko Pichňovy publikace o technických inovacích je plně oprávněné. Ve světové sociologické literatuře, hlavně anglosaské, se setkáváme s uplatněním obdobného východiska takřka zásadně. Inovace, ať již je tento pojem vykládán jakkoli, náleží do širokého rámce problematiky „Social Change“, a nelze je bez tohoto vztahu v úplnosti docenit. Potvrzuje to například Smelserova práce *Social Change in the Industrial Revolution* z roku 1959, Allenova práce *Technology and Social Change* z roku 1957 a řada dalších. Jen v tomto spojení vystupuje s průkaznou naléhavostí sociologický aspekt inovací. Definice dalších kategorií, s nimiž je nutno v teoretické i praktické činnosti v oblasti inovací pracovat, jsou v publikaci formulovány pomocí komparace definic a přístupů řady jiných autorů a logickou dedukcí. Jde například o pojem invence, který autor interpretuje nikoli jen jako nápad zrozený v inspiraci, ale „výsledek myšlenkového pochodu s výsledným efektem – nový upravený, potenciálně použitelný nápad či myšlenka“ (s. 15). Bez vřazení výkladu tohoto pojmu do kontextu logické analýzy dalších pojmů z tohoto okruhu nelze správně pochopit kategorii „novota“. Má svůj zdroj v invenci, avšak představuje již nový vědecký poznatek, novou teorii, novou hypotézu. J. A. Pichňa provádí rozsáhlou klasifikaci novot z různých hledisek (absolutní novota, relativní novota, novota–nápodoba, nová generace typu, derivát) a podrobněji definuje objev jako zvláštní kvalitu novoty.

Do samostatné kategorie zařazuje aplikovatelnou technickou novotu a opět s podrobnou klasifikací a srovnáváním definic různých autorů se zabývá takovými formami aplikovatelné technické novoty, jako je vynález, zlepšovací návrh a průmyslový vzor. S ohledem na praktické určení publikace je správné, že uvádí rovněž definice těchto pojmů obsažené v Zákoně č. 84/72 Sb. o objevech, vynálezech, průmyslových vzorech a zlepšovatelských návrzích. Samu inovaci pak chápe – na rozdíl od jiných autorů, kteří se touto problematikou zabývají (např. F. Valenta) – jako novotu aplikovanou v praxi. Píše, že „podle našeho názoru inovace je záměrnou a cílevědomou činností do praxe vnesená (aplikovaná) předpokládaně pozitivní aplikovatelná novota (technická, ekonomická, společenská, kulturní). Zdů-

razňováním záměrné a cílevědomé činnosti chceme eliminovat z obsahu pojmu jakoukoli (např. i negativní) změnu“ (s. 40). Nejen v definici, ale také v klasifikaci inovací, představuje Pichňova kniha korekci ustálených, více či méně redukcionistických představ o inovačních typech a rádech a zaměřuje pozornost řídicí praxe na četné dosud zanedbávané dimenze inovací a inovačního procesu.

Pokud jde o kategoriální analýzu a zejména komparace definic a přístupů k uvedeným pojmům, je nutno tuto problematiku dále zkoumat. Někdy provádíme srovnání pojmů, které sice mají tutéž slovní formu, ale jiný obsah, a tudíž také jiné místo v sociologické teorii. Například pojem inovace (Innovation) v nemarxistické sociologické literatuře USA i jinde má široký význam „novota“, pojem invence (Invention) znamená vynález. Kromě toho se pojmy vynález a objev (Discovery) zpravidla nerozlišují. Vynález je ve světové literatuře vztahován k celé sféře kultury (ve spencerovském smyslu superorganického systému), tedy nejen materiální výroby, analýza jeho sociálních souvislostí pokrývá celou problematiku, která se u nás po právu vyjadřuje diferencovanějším pojmoslovím (viz např. S. C. Gilfillan, *Sociology of Inventions* 1935).

Jádrum publikace je sedm kapitol (celkem má publikace vedle úvodu a závěru osm kapitol), věnovaných různým sociologickým, event. sociologicko-technickým a sociologicko-ekonomickým aspektům inovačního procesu v hospodářské praxi, jako jsou mechanismus inovačních aktivit, difúze inovací, společenské důsledky inovací aj. Inovační proces autor vymezuje jako komplex procesů, v němž jsou zahrnuty vědecké bádání, tvořivě konstrukční proces a aplikační proces, tj. proces řídicí a správní činnosti, jehož cílem je zavedení technické novoty do hospodářsko-politické praxe. Jde o proces ve své podstatě společenský. Přes tuto nepopíratelnou skutečnost je u nás sociologickému obsahu inovací dosud věnována malá pozornost a je nutno dát za pravdu Pichňovu konstatování, že „společenská realita inovačního procesu je ještě v mnohých směrech zahalena rouškou nepoznaného“ (s. 52). Tuto sociologickou realitu inovačního procesu představují „společenské procesy, vztahy, společenské vědomí, jejich obsah a formy, které se projevují jako nositel (agens) forem seskupení při vzniku, kreování aplikovatelné novoty a při jejím zavádění (implementaci) do hospodářsko-politické praxe“ (s. 51). K tomu je nutno dodat, že inovační proces a inovační aktivity zpětně samy působí na skupinové změny a vyvolávají i další společenské důsledky.

J. A. Pichňa zavádí nové kategorie postihující dosud málo zkoumané stránky inovačního procesu, oživuje terminologii, která již byla při sociologickém studiu společenské úlohy novot použita, a modifikuje ji s ohledem na vymezený objekt zkoumání, jímž je inovační proces v podnikové sféře. Podrobně klasifikuje potřeby společenského systému podniku, vedoucí k rozvíjení inovačního procesu (k větší názornosti používá v tomto i v dalších případech grafické vyjádření) a zabývá se sociálním tlakem, který působí na vznik inovačních aktivit v podniku. Poněkud nedoceňuje tlaky přicházející z nadnárodního a nadstátního okolí, ačkoli právě tato forma společenského tlaku nabývá v podmínkách mírového soutěžení dvou protikladných společenských soustav na intenzitě.

Do teorie inovací vnáší autor nový potřebný pojem — inovační pole. Jde vlastně o určitý dílčí systém v podnikovém systému, který je s ním spjat, ale není s ním totožný. Prvky a struktura tohoto dílčího systému jsou vymezeny inovačním procesem a jednotlivými inovačními aktivitami. Je to pole, v němž se pohybují intereenti či účastníci inovačního procesu, přičemž s každým novým inovačním procesem vzniká nové inovační pole. To je dáno konkrétností a specifícností jednotlivých inovačních procesů. Doslovná Pichňova definice inovačního pole zní: „Inovační pole... je společenský areál, v kterém se realizuje společenský proces vzniku, difúze a zavádění technických novot do praxe (inovační proces)“ (s. 64).

Teoretický význam tohoto pojmu je podle mého názoru v tom, že umožňuje diferencovaně zkoumat společenské důsledky inovací na ty části podnikového systému, které stojí mimo inovační pole a že vymezuje prostor ve společenském systému podniku, který má pro vědeckotechnický rozvoj rozhodující význam. V inovačním poli dominuje inovátor jako nositel inovačního procesu. Také tento pojem byl v sociologické literatuře znám. Měl zde výrazný sociologický obsah, neboť za inovátory byli pokládáni sociální vůdcové v tom smyslu, že přispívali k vývoji nových sociálních forem (viz např. R. T. Lapiere, *Sociology* 1946, s. 520). V práci J. A. Pichni se však vztahuje k tvůrcům technických inovací.

Zkoumání inovačního procesu, jeho struktury, průběhu a funkčních podmínek jde v posuzované publikaci do veliké hloubky a šířky. Autor upozorňuje na četné jeho stránky, které dosud ke škodě věci zůstávaly stranou teoretické i řídicí práce.

Týká se to například typologie mobilizovatelných zdrojů, tak důležité podmínky inovačního procesu jako jsou informace, některých společenských defektů informačního procesu, přesného vymezení funkce těch článků podnikového systému i jeho prostředí, které se sice samy technickou tvorbou nezabývají, ale které mohou vznik a šíření inovací podněcovat aj. Tyto články označuje jako impulsové inovační buňky (z nich přicházejí aktivní podněty) a protektorské inovační buňky (pouze podporují inovační proces).

Také mechanismus vzniku technické novoty a mechanismus průmyslové podnikových inovací zaujímá v Pichňově práci místo, které je úměrné významu této otázky. Škoda jen, že pojem mechanismus není přesně definován. Pomohlo by to lépe se orientovat v používání tohoto pojmu také v ryzi ekonomické, resp. sociálně ekonomické oblasti. Tento pojem by zasluhoval důslednou systémovou analýzu. Nicméně detailní explikační ráz Pichňova výkladu umožňuje rozpoznat prvky a vztahy mechanismu vzniku technické novoty (vč. vynálezectví a zlepšovatelství), mezi nimiž právem nechybí výčet těch nástrojů řízení inovací, které jsou vlastní socialistickému systému, jako je plánování a prognózování. Prognostické poloze řízení inovačního procesu mělo být věnováno více místa. Zmíněný mechanismus vzniku novot a inovací je interpretován převážně sociologicky, jak přirozeně vyplývá ze zaměření publikace. Výklad mechanismu plynule přechází k jedné z nejzávažnějších otázek — k připravenosti společenského systému podniku vytvářet a stimulovat činnost kreačních inovačních buněk. Zde se otevírá široké pole také pro empirický sociologický výzkum.

J. A. Pichňa ve své práci připomíná a vlastně do naší literatury o sociologii podniku znovu zavádí pojem difúze. Speciálně ve vztahu k inovačnímu procesu jde o nezastupitelný pojem, protože šíření či „vyzařování“ více či méně záměrných a více či méně jasných informací o novotách je podmínkou jejich rozšíření a přímo zespolečenštění. Pripomínám, že difúze jako sociologická kategorie má samozřejmě obecný význam a dosah, protože veškerý vývoj kultury či civilizace je zabezpečován mimo jiné šířením novot, ať technických kulturních či obecně společenských, z jedné kulturní oblasti do jiné, z jednoho oboru do druhého (disperze anebo vzájemné zúrodnování — Cross Fertilization) i z jednoho období do dalšího.

Z literatury autor přejímá různé matematicko-logické modely difúze (M. Tabin, J. S. Coleman aj.), které však mají pro nás pouze informační hodnotu, neboť jejich konkrétní aplikace pomocí výpočetní techniky by předpokládala pracovat s příliš vysokým počtem těžko získatelných informací a přitom má praktickou hodnotu například rozbor překážek, především sociálních, které vznikají na dráze difúze informací o novotách a inovacích. Z tohoto hlediska má veliký význam i rozbor problematiky času difúze informací o novotě. Škoda jen, že v publikaci není pokryta sociologická stránka časového průběhu a časových intervalů inovačních cyklů, která je u nás zpracována z hlediska ekonomických důsledků, výpočtové i graficky, bohužel ústřední, tj. sociologický moment chybí.

Ze systémové teorie, aplikace systémové inženýrských postupů a metod je známo, jak velkou úlohu hraje při zavádění nových technických, organizačních a jiných řešení implementace. Je nutno ocenit, že J. A. Pichňa se dosti podrobně zabývá sociologickými souvislostmi implementace inovací. Je zbytečné, jestliže do jinak velmi hodnotné publikace se při diskusi o implementaci inovací uvádí P. F. Drucker jako francouzský autor (s. 153), ačkoli jde o jednoho z nejznámějších odborníků z teorie a praxe organizace a řízení v USA.

Velmi aktuálně vyznívají kapitoly o absorpci inovací podnikovými systémy různé velikosti. Autor správně upozorňuje na chybný apodiktický soud, že inovacím jsou přístupnější menší a střední podniky než rozsáhlejší hospodářské komplexy. S takovými soudy jsme se v otázce dynamické adaptability podnikových systémů nezdávka setkávali při diskusích o návrhu zákona o státním podniku. Zvláštního ocenění zasluhuje, že Pichňova publikace je uzavřena kapitolou *Sociotechnické náměty*. Týká se především inovability společenského systému podniku, tedy jeho připravenosti přijímat a implementovat technicky aplikovatelné novoty.

Z širokého rejstříku problémů připravenosti společenského systému podniku autor vyjímá především otázky organizace společenského systému podniku a dále otázky autoregulačního procesu v tomto systému. Doporučení se týká optimální funkční kompletizace společensko-profesních pozic a rolí, alokace účastníků společenského systému podniku a optimalizace výstavby komunikační sítě, která má z hlediska fungování lidského prvku společenského systému podniku veliký význam, zejména v oblasti inovační aktivizace tohoto prvku. Autor se zmiňuje o vytváření profes-

ních pozic potřebných pro sledování a urychlování všech procesů spojených s inovacemi, o potřebě vzniku organizačních segmentů u řídicích pozic, které by podporovaly průběh inovačních procesů aj. Na různých místech publikace se pochopitelně objevují i zmínky o vzdělanostních a kvalifikačních předpokladech existujících nebo potenciálních inovátorů. Pozornost těmto otázkám je však o něco menší, než by si pro svoji zásadní důležitost zaslouhovala.

Hlavní přínos publikace J. A. Pichni spočívá v rozšíření úhlu pohledu na řešený problém, v otevření nových cest sociologického výzkumu inovačního procesu a v systemizování i rozvinutí toho, co sociologie při zkoumání sociologických souvislostí novot, inovací, objevů, vynálezů a zlepšovacích návrhů již přinesla. Kromě drobnějších připomínek, které jsem formuloval v předchozím textu, ještě na závěr uvádím, že by neškodilo více propojit řešené otázky s problematikou pracovních kolektivů. V publikaci se sice hovoří o stimulacích anebo různých strukturních otázkách sociálního systému podniku, ale vztahy v pracovním kolektivu, hodnotové a normativní orientace, zájmy členů pracovních kolektivů, zejména míra vztahu mezi zájmy individuálními a společenskými jsou zmiňovány jen okrajově. Kniha se rovněž měla zabývat technickými, „aparaturními“ a vůbec hmotnými podmínkami inovačního procesu. Dobrá aparaturní vybavenost totiž inovační proces akceleruje. Protože sociologická teorie novot a inovací má dát konkrétní impulsy k realizaci strategie urychlení ekonomického a sociálního rozvoje, musí se zabývat rozpracováváním takových otázek, jako je vztah akcelerace novot a technických inovací k objemu původních vědeckotechnických poznatků, jimiž daný systém disponuje, k množství a úrovni měřicí a vůbec experimentální techniky a ke stupni rozpracovanosti vědecké metodologie. Jsou to problémy, které rovněž souvisejí se stavem a funkcí společenského systému podniku.

Tyto a jiné problémy otvírají další pole užitečných a fundovaných studií o novotách a inovacích, jimž publikace J. A. Pichni dává mimořádně zdařilý základ a inspirující impuls.

Vladimír Čech

P. Bliznakov: Sociologičeski problemi v ikonomikata (Sociologické problémy v ekonomice)

Sofija, Nauka i izkustvo 1987, 168 s.

Nakladatelství Nauka i izkustvo v Sofii vydalo v roce 1987 mimořádně aktuální publikaci jednoho z významných bulharských sociologů prof. Petko Bliznakova, dobře známého svými pracemi a referáty na vědeckých konferencích i u nás. Kniha je koncipována velmi sevřeně, sestává z úvodu, 3 kapitol a závěru.

Již v úvodu, *Bulharská sociologie před problémy ekonomiky*, autor uvádí, že současná etapa boje za urychlený ekonomický rozvoj socialismu a s ním související vědeckotechnická revoluce staví před marxisticko-leninskou sociologii nové, skutečně tvůrčí úkoly. Poukazuje na to, že buržoazie v rozvinutých kapitalistických zemích již dříve formovala svoji sociologii jako poznávací a řídicí nástroj společnosti a zejména ekonomické stabilizace svého systému. Kdysi i nyní se buržoazní sociologie rozvíjí jako alternativa revolučních tendencí v dělnické třídě a v socialistické přestavbě světa. Minulá i současná buržoazní sociologie má rozmanitý a bohatý metodický arsenal pro zkoumání a řízení kapitalistické ekonomiky. Její teorie a metody mají jak řídicí, tak ideologické aspekty a pomáhají kapitalistům překonávat krizové procesy jak v ekonomice, tak ve společenském rozvoji svého systému. I když se některé z nich „otupí“, buržoazní sociologové je rychle nahradí novými teoriemi a novými metodami. Buržoazní sociologie je zaměřena na ideologické i na praktické zvládání sociálních důsledků ekonomického a vědeckotechnického rozvoje kapitalismu takovým způsobem, aby nedošlo k nazrávajícím třídním přeměnám v jeho systému. Ekonomické chování lidí se zkoumá jako konkrétní případ jejich vlastního sociálního chování. Z toho vyplývá i řídicí působení manažerů — „paternalismus“, „mezilidské vztahy“, podíl na zisku apod. — zaměřené na udržení kapitalistických společenských vztahů.

Kvalitativně jiné jsou úkoly současné marxisticko-leninské sociologie, sociologie rozvinuté socialistické společnosti. Jde o to prognózovat budoucí ekonomiku socialismu i pomocí sociologických přístupů, vidět ekonomické kategorie a zákony, ekono-